

Nyár

Tudósítás egy bácskai faluból

Petkovics Kálmán

Akik elmentek, végleg elszármaztak, azok is visszatérnek olykor-olykor a faluba. Körülnéznek a kocsmában, a házak körül, az iskola tájékán, paroláznak az ismerősökkel, és éppen úgy megbámulják az ismeretleneket, mint ahogy őket megbámulják a falusiak. Dinnyés Károly főkönyvelő például annyira Pece tanító nénin felejtette tekintetét, hogy volt diáktársának, az ifjabbik Árok Bálintnak kellett helyes irányba terelnie figyelmét. „Vigyázz, te, az már asszony!” Dinnyés fölényesen vette tudomásul a megjegyzést. „Hagyjuk az ilyen primitív falusi szokásokat” — és tovább nézte az utca túloldalán elhaladó fiatalasszonyt. Talán egy kicsit bántotta hiúságát, hogy a tanítónő egyetlen egyszer sem fordult vissza, és egy pillantással sem viszonzta tolakodó tekintetét. Hagyjuk az ilyen primitív falusi szokásokat, mondta barátjának azzal a hamisítatlan városi fölénnyel, ami leginkább a faluról elszármazottak sajátossága. A tősgyökeres városi ember inkább csodálkozó tájékozatlansággal szemlélődik idekint. Minden szava és minden mozdulata mögött egy adag bizonytalanság lapul. A növendékjószágról sohasem tudja pontosan, hogy üsző-e, tinó-e, vagy bika, ennél fogva tartózkodik a felesleges véleménynyilvánítástól. Ezzel szemben az elszármazott, s csak néha-néha hazalátogató városiak a fölény és a tudakosság mellett magukkal cipelnek egy adag nagyképűséget, felülről néznek mindenre és mindenkire, és nem akarnak tudomást szerezní arról, hogy bizonyos értelemben a falusiak is lenézik őket. Dinnyés

Károly főkönyvelőt csak úgy emlegetik, hogy „az öreg Dinnyés fia, biztos ismeritek, olyan kövérkés bufli ember”. Sehoggy sem tudják elképzelni, hogy ez a kövérkés bufli ember egy jelentékeny vállalat főkönyvelői munkahelyét tölti be. „Ez? — mondják csodálkozva az ismételt bizonygatásra. — Ki hinné?” Hiszen a faluban sokkal különb legények is vannak. Árok Bálintról, a kovács fiáról sem könnyű elképzelni, hogy orvos lesz belőle. Középkorában, a nyári vakációban, az apja gyakran maga mellé rendelte kisegítőnek a műhelybe. Éppen olyan szurtos, olajos, kormos volt ilyenkor, mint minden más inasgyerek. Ügyetlenül bánt a tűzfogóval, és a nagy kalapács sem a legjobban állt a kezében... Ebből lesz orvos? Valóságos, fehér köpenyes orvos, aki megkopogtatja az ember hátát, és gumicsövet nyelet a beteggel?... Meg is bámulják úton-útfélen. Tartózkodó tisztelettel viseltetnek iránta, mert ki tudja, hátha éppen ebbe a faluba kerül orvosnak.

Az orvostanhallgató és a főszámvevő mellett e nyári napokban még egy városi ember tartózkodott Keresztsarkon: Dancsó Antal, a szerkesztő. Hogy pontosan mit akart, miért jött, senki sem tudja. Nézelődött, figyelt, kérdezősködött. A kocsmároséknál volt elszállásolva. Ott is kosztolt. Napközben a határban kószált, vagy a kocsmá előtt ült a kispadon a vén eperfa árnyékában. A szerkesztő ugyanis nyaralt. Mindenkinek ezt mondta. Sokan megütődtek rajta. Nyaral? Keresztsarkon? Nohát, ennek is elment a rendes esze... Ott a kispadon találkozott a szerkesztő Dinnyés Károly főkönyvelővel és Árok Bálint orvostanhallgatóval. Illedelmesen bemutatkoztak egymásnak, a két fiatal leült a vénülő félben levő szerkesztő mellé, akinek éppen az imént hozott egy üveg sört a fehér kabátban parádézó Benda János. „Az urak mit parancsolnak?” — fordult a főkönyvelőhöz és az orvostanhallgatóhoz. Az „urak” egymásra néztek. Pillanatnyi habozás után a főkönyvelő szólt. „Sört.” A két fiatal a szerkesztőt próbálta faggatni itt tartózkodása célja felől, a szerkesztő pedig a két fiataltól szeretett volna egyet-mást megtudni. Érdeklődött a közegészségügyi viszonyokról, gyomorbetegségekről, az érelmeszesedésről, de nem sokat tudott meg, mert Árok Bálint nagyon kurtán és határozatlanul felelgetett, gondolatai beszéd közben valahol a Zrinjevac sétányain kalandoztak, Tomislav király lovasszobra körül, ahol hazautazása előtt néhány héttel megismerkedett egy huszonnégy éves szlovén szökeséggel, s megígérte neki, hogy a nyár folyamán meglátogatja. Közben a főkönyvelő régi vicceket mesélt. A szerkesztő igyekezett mosolyogni az ügyetlenül előadott csattanókon. Dinnyés Károly annál nagyobbakat nevetett saját tréfáin. Még a könnye is kicsordult. Közben Benda János kiállt a kocsmáajtóba, és segítette nevetni a bufli fiatalembernek. A legyek hamar felfigyeltek a társaságra; egyenként szállingóztak ki a kocsmából, összegyűltek a sörösposharak szélén, majd a vendégeknek kedveskedtek egy-egy kellemtelen csípéssel, keresztül-kasul sétáltak a szerkesztő nyakán, arcán, karján, de nagyon kedvelték a főkönyvelőt is, mert ő nem csapkodott annyit, mint a vézna orvostanhallgató... „Az ördögbe is — fakadt ki végül a leendő orvos —, az embernek sehol sincs nyugta ezektől a ronda legyektől!” A főkönyvelő ezen is nevetett, a szerkesztő pedig kémlelő tekintettel vizsgálta az orvostanhallgató arcát, aki lélekben még mindig

a Zrinjevacon andalgott, és ezek a ronda legyek mind jobban és jobban befolyásolták ábrándjait.

Kovács Antal igazgató-tanító is ájtott a kocsmá elé. Az iskolaudvarból hosszú ideig figyelte, kérelte a társaságot, s nem bírt ellenállni a kíváncsiságnak. „Már csak az igazgató úr hiányzott — mondta Benda János örvendezve. — Mondhatom, ennyi úri vendégem még soha nem volt.” Az igazgatónak nem jutott hely a kispadon. A kocsmáros külön széket hozott neki. Aztán egy asztalt is kicipelt, hogy legyen mire rakni az üveget, poharakat. Újabb sörösüvegek kerültek a vendégek elé. A főkönyvelő pálinkát rendelt a sör mellé. „Nem iszom ezt a lötyt — mondta fanyalogva —, ha már ilyen szépen összejöttünk, valami rendeset, tartalmasat akarok inni . . . Ugye, igazam van, szerkesztő úr?” A szerkesztőnek tetszett a helyzet. Bólogatott. A nap lassan felkúszott az égbolt tetejére. Az eperfa árnyéka egyre összébb húzódott. Mindig melegebb lett. Dél tájban csatlakozott a társasághoz Nagy Sándor, a földművesszövetkezet igazgatója is. A beszélgetés témája kibővült. Komoly kérdéseket feszegettek. A szerkesztő csillogó szemmel hallgatott. Érdeklődéssel itta a szavakat, komoly megfontoltsággal mérlegelte az érveket. Délután két óra felé a megállapítások, a következtetések szabadabbak, bátrabbak, merészebbek lettek. Merész megállapításokkal s elég hangosan boldogították a falut. Közben Nagy Sándor levetette az ingét. Mintha megritkult volna a levegő. Alig száz méterrel innen tikkadtt forráság sorvasztotta a kukoricásokat, s a közelben nem lehetett látni mozgó alakot, mintha minden megbénult volna, csak a legyek és a cséplőgépek zümmögtek halkán, kitartóan. A faluban — úgy látszott — sokáig, talán órák hosszat, semmi sem történt. Minden állt, magába roskadtan trespedit a bácskai rónán. A por ellustult, átforrósodott, mint a sivatagi homok.

Miről beszélgettek legtöbbit? Nehéz lenne ezt utólag, a valósághoz híven rekonstruálni. Néhány komolyabb, erőteljesebben kihangsúlyozott kérdés azonban megragadta a riportert figyelmét. Ilyen például az ember és a gép viszonya. Az ember és a gép viszonya hosszú idő óta foglalkoztatja a közgazdászokat, szociológusokat, a műszaki értelmiséget és a politikusokat. A magasröptű gondolatokat a falu lefordította a maga nyelvére. Bicegő Nagy Mihál búzáját gép aratta az idén. Varjú Jánosné pedig a minap, az Összetartás Termelőszövetkezet földje mellett elhaladva, Péter-Pál után néhány napra, összecsapta a kezét a kocsi derékban: „Jeszusom, ezek már learattak és elcsepeltek!” Varjú János, ki a vendégoldalokon kuksolva nógatta a lovakat, a tövig égett cigaretta mellől csak úgy odapökte a választ: „A gép”. A gép Kereszt-sarok életének, gazdállkodásának, termelési kultúrájának döntő fontosságú tényezője lett. Nemcsak akkor kell számolni ezzel, amikor a termelésről, termelékenységéről van szó, hanem akkor is, amikor az élet-körülményekről, életfeltételekről, közegészségügyi állapotokról beszélünk. Sok mindent mondtak és mondanak a gépről. Túloznak is olykor. A gép csodát művel. Persze, nem művelt csodát. A túlzott lelkesedésre hajlamos szónokok jóslata nem teljesedett be. De a gép mégis új feje-

zetet nyitott a falu fejlődésében. Nem oldotta meg véglegesen a korszerű termelés minden kérdését, de a termelési folyamat tökéletesítésével és fokozatos korszerűsítésével lehetővé tette a termelékenység növelését.

Csak egy pillantást kell vetni az Összetartás hatalmas földtábláira és a magánkézben levő földekre. Az aratás és cséplés nagy munkáját az Összetartás szövetkezetben feleannyi idő alatt végezték el, mint a magántermelők. Varjú János még asztagba sem rakta búzáját, amikor az Összetartásban már megkezdődött a tarlóhántás. Hatalmas DT-54-esek húzták porolva a több vasú traktorekéket. Néhány nap, s újra megváltozott a szövetkezeti földek képe. De nemcsak a nagy és valóban nehéz mezőgazdasági munkálatok elvégzésének ideje rövidült meg (a századforduló éveiben, a Mata birtokon az aratás és cséplés Péter-Pál napjától majdnem mindenszentekig elhúzódott), hanem felvetődött a feleslegessé vált emberi munkaerő problémája. Ez a kérdés Kereszt-sarkon eddig nem okozott különösebb gondot. Az Összetartás Termelőszövetkezetből senkit sem bocsátottak el. Szakmunkásokon kívül azonban mást nemigen alkalmaznak az utóbbi években. A munkaközösségben megindult a szakmai differenciálódás folyamata. Szaktanfolyamokat, átképző tanfolyamokat szerveznek. A felnőttképzés megkurtította a munkások szabad idejét, de ugyanakkor lényegesen emelte az emberek általános műveltségét is, elősegítette az örökölt paraszti életfelfogások sok évtizedes burkának feltörését és a korszerű paraszti élet kérdéseire terelte a figyelmet. Az Összetartás szövetkezet és a falu, a klasszikus falu között megnyilvánuló ellentéteknek már nemcsak anyagi, hanem szellemi alapjuk is van. Még a hangos iskolaudvar is híven tükrözi a felfogások kettészakadását. Ma már nem nagy dicsőség övezi az ifjú hőst, akinek az apja megengedte, hogy felüljön a ló hátára. Mi ez ahhoz képest, hogy a harmadikos Kis Danyi Mátyás két és fél dülő hosszát egyedül vezette a Zetor traktort! A felnőttek magatartásában még jobban kifejezésre jutnak az ellentétek. Nincs sportegyesületük, ritkán rendeznek közös mulatságot, műkedvelői előadásokat, noha minden kereszt-sarki polgár mindig kimehet a szövetkezetbe filmet, futballmeccset vagy szindarabot nézni, ha éppen kedve tartja. A faluközösségen belül létrejött belső lokálpatriotizmus, a sajátos formában megnyilvánuló elkülönülési törekvéseivel, nem valami üdvös jelenség. Gyökerei a termelés és az élet anyagi alapjainak különbözőségéből erednek. Új és egyre jobban kifejlődő differenciálódási folyamat ez, s a gépek és korszerű termelőeszközök megjelenésével kezdődött.

A földművesszövetkezetnek is vannak gépei. Csakhogy ezekre más szerep vár. A mottó ismeretes: a szövetkezeti (értsd társadalmi) gép erőteljesen hat a társadalmi viszonyok alakulására a faluban. Eszerint a földművesszövetkezet gépei nemcsak gazdasági, hanem társadalmi és politikai célt szolgálnak. Ebből sok visszás helyzet, bonyodalom származik. Varjú János vagy Bicegő Nagy Mihál csak úgy hajlandó elfogadni a gazdaságosság elvét a társas termelésben és a szolgáltatásokban, ha ő jár jobban. Ezenkívül a társas termelési szerződés megkötésétől a termény betakarításáig gyakran változnak az árak. A szövetkezet év közben nem módosíthatja a szerződést, mert ezzel eljátszaná Varjú János vagy

Bicegő Nagy Mihál bizalmát. Inkább belenyugszik a veszteségbe, a társadalmi és politikai siker érdekében. Ezt nevezik politikai kooperációnak. No, azért a helyzet korántsem olyan tragikus, mint amilyennek látszik. Ha a gép nem hajt hasznot, majd csinál a terményforgalom. Elvégre a földművesszövetkezetnek azért van kiváltságos, mondhatnánk, monopolisztikus helyzete a terményforgalomban, hogy a korszerű termelés szervezője lehessen a magánszektoron, és meggyorsítsa a szocialista társadalmi viszonyok kialakulását Keresztsarkon. Az ám, csak hogy erre a folyamatra egyéb tényezők is hatnak.

Keresztsaroktól harminc kilométerre délre és harminc kilométerre északra szupermodern húsfeldolgozó gyárak épültek. Harminc kilométerre keletre új cukorgyárat helyeztek üzembe. Tizenöt kilométerre nyugatra új baromfi-vágóhid. Harminc kilométernyire délre olajgyár van és több kendergyár... Majd mind új létesítmény! Bácska gyors iparosodásának nagy objektumai. Nagy teljesítőképességű gyárak. És minden gyár nyersanyagot vár! Az új gyárak tervezésénél a nyersanyagforrást rendszerint másodrendű kérdésnek tekintik, noha a beruházási elaborátumokat elsősorban a nyersanyagforrással indokolják meg. A papír természetesen elbírja az enyhe túlzásokat. A bonyodalom csak később kezdődik. Amikor megindul a hajsza a nyersanyagért, az elvek gyakran a háttérbe szorulnak, a közvetlen gazdasági érdekek mögé. Az a kérdés, hogy ki ad többet, a szövetkezeti ügyvezetés homlokterébe kerül. Sor kerül az indokolatlan áremelésekre. Az alsórétiek felverik a disznó árát, a keresztsarkiak a búzáért ígérenek többet. A szövetkezet alkuszik a termelőkkel, a gyárak képviselői előkelő gépkocsikon megjelennek a szövetkezetben, és öt dinárral vagy tíz dinárral többet kínálnak a hízósertésért, mint a másik gyárak... Torzsalkodás a szövetkezetek között, torzsalkodás a gyárak között, és Pogány Asztalos János kópi a markát, mert ebből neki van legtöbb haszna... Ugyanis évente ötven darab húsertést ad a piacra. Ő a legnagyobb árutermelő a magánszektoron, és a legnagyobb erőtakaromány-fogyasztó. És próbálja ezek után valaki azzal vádolni, hogy ebben vagy abban a kérdésben reakciós nézetei vannak!

Délután három óra. Benda János feketekávéval kedveskedett vendégeinek. Sőt, ami ritkaság, harapnivalót is tett az asztalra. Füstölt sonka kenyérrrel. Zöldpaprika, paradicsom. A vendégek jól érezték magukat. A főkönyvelő még mindig nagyokat nevetett. Az igazgató-tanító komolyan figyelt mindenre. Az orvostanhallgató ült köztük, úgy érezte, eddig nem sokat tudott szülőfalujáról. A szerkesztő előtt jegyzetfüzet. Nagy Sándor pedig magyaráz, magyaráz, magyaráz. Egyébként megszorodott a társaság. Radaković Slobodan agronómus ült közéjük, a keresztsarki földművesszövetkezet társas termelési osztályvezetője. Most érkezett meg a szokásos napi körútjáról. Saját rozoga kerékpárjával járja a tanyákat, alkudozik a termelőkkel, beszél a korszerű talajművelés előnyeiről, az új gabonafajtákról, az ipari növények jelentőségéről, mindenről. Kicsit törve, nehezen beszéli a magyar nyelvet, de azért csinálja a dolgát, egyetlen egyszer sem fenyegetőzött felmondással, pedig a tavaly megígért motorkerékpárt még mindig nem vették meg neki. Bort iszik. Benda János palackozott olasz rizlinget tett elébe. Most már

a legyenek sem bosszantják annyira a vendégeket. Pedig alaposan megszaporoódtak. Az agronómus egy időre a figyelem középpontjába került. Biztatják, beszéljen. Mi a véleménye a társas termelés alakulásáról? Főleg a szerkesztő akarta szóra bírni. De az agronómus csak mosolygott. Az igazgató jobban tudja. Hadd beszéljen ő . . . Viszont az igazgató nem mondta el azt, ami a jelenlevőket, főleg a szerkesztőt, legjobban érdekelte volna. Egyszer-kétszer feltette a kérdést: Vajon a szövetkezet elég gondot fordít-e a társas termelésre? Az igazgató gyorsan felelt. Hogyne, hiszen az a fő feladata . . . Ha a szerkesztő egy kicsit konkrétan, erélyesebben kérdez, sokkal többet megtudhatott volna. Megtudhatta volna például, hogy odaát a szövetkezet irodáiban, a könyvelőségben hatan, a pénztárnokkal együtt heten dolgoznak, az áruforgalmi osztálynak négy alkalmazottja van: a főnök, a sertésfelvásárlás, a gabonafelvásárlás és a baromfifelvásárlás vezetője . . . Ezzel szemben a társas termelési osztályon mindössze egy ember dolgozik, Radaković Slobodan agronómus személyében.

Piaci felesleg. Sokszor használta Nagy Sándor ezt a két szót. Pláne, mikor észrevette, hogy a szerkesztő jegyzi a szavait. A szerkesztőnek ugyanis már előzőleg alkalma volt megtudni, hogy Keresztsarok kataszteri község határában hatezer-kétszáz hold szántó van magánkézen, és hogy ezen a hatezer-kétszáz holdon ezerkétszázharminc család él. Mit ad ez a hatezer-kétszáz hold, és ez az ezerkétszázharminc mezőgazdasági jellegű háztartás? Nagy Sándorból ömlenek az adatok. „Tavalyelőtt háromezer-ötszáz hizósertést vásároltunk fel, tavaly négyezret, az idén ötezeret. A magánszektor gazdálkodása egyre belterjesebbé válik. Tavaly a szövetkezet nyolcvannyoce vagon morzsolt kukoricát vásárolt fel, az idén csak harminchatot. A paraszt egyre kevesebb kukoricát hoz a szövetkezetbe, és egyre több disznót hizlal. És ami a legfontosabb: minőségileg jó disznót. Kereset portékát. A keresztsarki szövetkezetnek sikerült meghonosítania az angol yorkshire-eket. Ez a fajta képezi a sertésállomány kilencven százalékát.” Radaković Slobodan szeme felcsillan. Ő tett legtöbbet a sertésállomány minőségének feljavításáért. Ötvennyolcban huszonnégy anyakocát, ötvenkilencben negyvenet, hatvanban hatvannyolcat, hatvanegyben pedig százkilenc yorkshire anyakocát adtak ki a termelőknak társas termelési alapon. Mostani becslések szerint kilencszáz anyakoca van a határban, a sertésállomány létszáma pedig meghaladja a kilencezret. „Hústermelő falu vagyunk” — mondta az igazgató, s miközben bort tölt magának, megtörlí veritékező homlokát. Minden eladott hizóra megkapták a minőségi prémiumot. Különként harminc dinárt. Ez azt jelenti, hogy a keresztsarki hizósertések nem kétszázhetven dinárt érnek különként, hanem háromszázat. Tavaly csak a minőségi prémium révén hét és fél millió dinárt valósítottak meg . . . „Ugye, szerkesztő elvtárs, nem is olyan elmaradott falu ez a mi falunk. Ne felejtse el, a piaci felesleg tükrében mindent meg lehet látni. Mindent. Itt van például a búza. Hosszú évek óta hetven vagonnál többet nem adott ez a hatezer-kétszáz hold magánkézben lévő föld. Vagy a szarvasmarha-állomány. Évente százötven-kétszáz darab szarvasmarhánál többet nem tudunk felvásárolni. Ez a jellegzetes fogyasztógazdál-

kodásra vall. Itt egy helyben állunk. Körülbelül ugyanez vonatkozik a napraforgóra. Tavaly tizenöt vagon napraforgót szállítottunk a feldolgozó iparnak, ez a mennyiség azonban emelkedőben van, a ricinustermelés ellenben csökken. Amióta a közelben cukorgyár épült, a cukorrépa-termelés iránt fokozódik az érdeklődés. Belterjes kisparaszti gazdálkodásról tanúskodnak még a baromfitenyésztésre vonatkozó adatok. Tavaly a szövetkezet tizenegy millió dinár, az idén pedig tizenhárom millió dinár értékű baromfit vásárolt fel. Íme, hát ezt adjuk mi a társadalomnak piaci felesleg formájában. Hogy elégedettek vagyunk-e? Ördögöt! Hiszen még egyszer ennyit bírnánk adni... No, egészségére, szerkesztő elvtárs!” Összekoccintották poharukat. Egy olajos ruhás ember lépett az asztalhoz. Megkérdezte az igazgatótól, hogy lesz-e estére szállítás. „Lesz” — mondta Nagy Sándor, és tovább, szinte ellenállhatatlanul ömlöttek belőle a szavak.

Estére szállítás lesz. Röviden szólva, az imént megjelent olajos ruhás embernek, Benedek Mihály traktorvezetőnek üzemképessé kell tennie a traktort, a pótkocsit, és fel kell készülnie egy hosszú útra. A hízókat nem lehet a nappali hőségben szállítani. Pláne ilyen messzire. Mintegy kétszázötven kilométerre. De jó, hogy kitalálták a mindentudó fürge Fergusson traktorokat... Azonban várjunk csak! Az imént említettük, hogy harminc kilométerre innen két húsfeldolgozó gyár is van. Akkor miért kell a hízókat olyan messzire vinni? A szerkesztő ezt nem kérdezte meg az igazgatótól, de ha megkérdezi, akkor sem kapott volna határozott választ. Egyszer, más helyen, más alkalommal megkérdezték ezt az igazgatótól, s akkor azt mondta, hogy nem tudtak szót érteni az itteni gyárak képviselőivel. Ugyanis, az itteni gyárak kilónként öt dinárral kevesebbet akartak fizetni. A prémium kifizetése körül is (kilónként harminc dinár) kukacoskodtak. Valahogy a gyárak és a szövetkezet üzleti kapcsolataiba beférkőzött a kicsinyes kupeckodás szelleme. A magasabb fórumok határozottan elítélik ezt, viszont a szövetkezet és a gyárak között a torzsalkodás még mindig tart. Jellemző, hogy a nyilvá-nosság előtt sem a szövetkezet, sem a gyárak képviselői nem merik nevén nevezni a gyereket. Másról beszélnek. Különböző alaptalan problémákat találnak ki, és szinte nevetségesen ismételtetik őket. Kisemberek, kis kupecok a nagy gazdasági érdekek árnyékában! A legérdeke-sebb, hogy mindkét fél azt hiszi, túljárt a másik eszén. Benedek Mihály egész éjszaka zavarja a traktort... azt a traktort, amelynek éppen elég dolga akadna odahaza Keresztsarok határában is, a földeken. Radaković Slobodannak volna erről egy-két szava, de hát ő túlságosan szerény természet, nem szokott másokra rosszat mondani. A múltkor például fel kellett bontania egy társas termelési szerződést, mert Jó János földjét traktorhiány miatt nem ugarolták fel a meghatározott időre. Két traktor akkor is úton volt... Az agronómus nyelt, és ellenvetés nélkül eleget tett Jó János kívánságának. Az esetet még csak egy szóval sem említette az igazgatónak...

Alkonyodik. A kövesúton hazafelé igyekvő szekerek felverik a port. A por felszáll a házak fölé. Ráakódik a fák lombjaira, és lustán megáll a levegőben. A leáldozó nap vörös sugarai végigszágul-

danak a kelet-nyugat irányba húzódo kövesút felett, és bearanyozzák a búzával megrakott szekereket. Felélénkül a forgalom, az utcán több a mozgás. Szombat este van. Árok Bálirt, a kovács, a szokásosnál előbb abbahagyta a munkát: behordta az utcáról a sínhúzásra váró kerekeket, félrerakta a megélesztett ekevasakat, és a felesége által az udvar közepére készített teknőben, félmeztelenre vetkőzve, lemosta magáról a szénport, átöltözött, s átballagott a kocsmá elé megnézni, miről diskurálnak az urak. Éppen Pogány Asztalos Jánosról beszélgettek. Az igazgató vetette fel a nevét. Ma éjszaka az ő hízóit szállítja a szövetkezet. Először nem akartak rosszat mondani róla. Mert hiszen mégis van abban az emberben becsület. Az alsóréti szövetkezetnek is eladhatta volna a hízókat. Huszonvalahány darab elsőrendű húsdisztnót! Rossz rá gondolni. Vigyázni kell Pogány Asztalosra . . . Egyet s mást el lehet nézni. De Pogány Asztalosnak is megvan a magához való esze. Dehogyan adja hízóit az alsórétieknek! Akkor se tenne ilyet, ha történetesen öt dinárral többet fizetnének kilójáért. Tudja ő, hogy Alsórét más község, és Keresztsarok megint más . . . Tudja ő, hogy néhány ezer dinárért nem érdemes megreszkizni a nyílt ellenszegülést . . . Kovács Antal igazgató-tanító ráhajolt az asztalra, s visszafojtott hangon kezdett beszélni. A Sáros utcán ingben, foltos, kifényesedett nadrágban, meztőláb Szalag Mátyás haladt a sarok felé. Szalag Mátyásról mindenki tudja, hogy Pogány Asztalos állandó alkalmazottja. Ő ajnározza a hízókat. Tízezer dinár havi fizetést kap. De nem maradna ott ennyióért, ha nem szeretné olyan nagyon a kisüstön főzött kukoricapálínkát, amiből egy-két üveggel mindig akad Pogány Asztaloséknál. A reggeli etetés után a gazda sajátkezüleg megtölti a kétdecis butykoszt és szertartásosan átadja neki. Szalag Mátyásban van becsület. Csak akkor nyúl a butykoszhoz, ha minden munkát elvégzett. Akkor aztán egy-két hajtásra kiissza. A kiürült üveget szórtlanul a veranda falára teszi, köszönés helyett kettőt-hármat krárog, és elmegy. Vége a munkaidőnek.

Egy darabig egyenesen, határozott léptekkel halad. Mire azonban eléri a Sáros utca derekát, fejében gomolyogni kezd a gőz, járása bizonytalanabbá válik, szédeleg. A Sáros utca végén saját háza van. Alacsony, fehérre meszelt, nádfedeles épület. Éppen hogy csak háznak lehet nevezni. A lakás szűkös és elhanyagolt. Az udvar rendetlen, szegényes. Az udvart az utcától alacsony léckerítés választja el. Az utcára nyíló kerítéskapu leginkább nyitva van. De ha véletlenül a gyerekek mégis becsukták volna, akkor Szalag Mátyás, hazaérkezvén a dologból, lábbal megrúgja a kaput, s betántorog az udvarra. A konyhaajtó elé érve, öszszeszidja a kuttyát, amely leginkább a küszöbön heverészve várja a gazdáját. Felesége a káromkodás révén értesül megérkezéséről. De nem szól semmit. Megszokta. A jelenet mindennap megismétlődik. Az asszony egyedül tartózkodik a konyhában. A gyerekek iskolában vannak. Mind a négyen. Szalag Mátyás nekitántorodik a konyhaajtó fél-fájának, mozog, és akadozva káromkodik. Soha sincs kibékülve a világgal. Az asszony jó ideig hallgat. Türelmesen végzi munkáját. De a részeg végül mégis kihozza a békétüresből. Visszafelesel neki. S mire a gyerekek hazaérnek az iskolából, ők ketten rendszerint összevesznek . . . Négy gyerek. Négy kisiskolás. Matyi, Juliska, Józsi és a legkisebb, Anti. Mind-

össze egy év van köztük. Rosszul öltözöttek, és gyengén tápláltak. Ezenkívül rosszak, rakoncátlanok. A Sáros utca rémei. Nyáron ellopják más bosztánjából a félig érett görögdinnyét, felszedik a sárgarépat, de nagyon kedvelik a karalábét, paradicsomot, a sütni való kukoricát és mindent, amit meg lehet enni. Gyakran elcsavarognak a kövesút mentén epezni. Ritkán hallanak jó szót. Megszokták, hogy az emberek durván beszélnek velük. S ők dacolnak a faluval. Túl korán megedzette őket az élet. Leginkább együtt vannak. Ha valamelyikük bajba kerül, a többiek segítenek rajta. Egyszer Anti, a legkisebb, a Köves utcán lakó Gostony Ádám kertjéből meggyet lopott. Éppen epezésből tértek haza. A kicsi lemaradt. Tilosba csábitotta a feketére érett gyümölcs. Gostony Ádám nem volt rest. Látta, hogy a kis csibész átugrotta a kerítést. Bement az istállóba a szíjostorért. A kicsi sivalkodására a két nagyobb testvér visszarahant a hang irányába. Nem ijedtek meg. Az úttestről valóságos kőzáport zúdítottak a kertbe. Egy kődarab arcon találta Gostony Ádámot. Eszeveszetten a támadók után vetette magát. Addig a kicsi elmenekült. A nagyobbak bevetették magukat a kukoricásba, Gostony Ádám pedig fellármázta az egész utcát...

Szalag Mátyás gyerekei hazaérvén az iskolából, óvatosan megállnak a konyhaajtó előtt hallgatózni. Ha lármát hallanak, nem mennek be a házba. Várnak. Vagy elmennek az udvar hátsó részébe, rendszerint az ólpadlásra. A fiúk zsebbe tett kézzel, jobbra-balra tekintgetve járnak. Ha közvetlen veszély nem fenyegeti őket, füttyürésznek is. A kislány rendszerint pár lépéssel lemaradva követi fivéreit. Zsákból varrt tarisznyában ő cipeli a többiek könyveit, füzeteit. Az ólpadlásról ő jár le hallgatózni a konyhaajtó elé. Ha az apjuk elcsendesedik, valamenynyien lábujjhegyen belopóznak a konyhába, körülülik a terítetlen, zsírfoltos asztalt, és várnak. Az apjuk akkor már a durva lópoáccal leterített ágyon horkol. Ugyanabban az öltözetben amelyben Pogány Asztaloséknál dolgozott. Még a hegyes báránybőr sapka is a fején van. Az ebéd: sűrű krumplileves kenyérrel. A kenyér száraz. Levesbe aprítják, és jóízűen eszik. Az anyjuk szeretve, szótlánul elnézi őket. Néha fény gyúl a szemében, de leginkább bánatosan hallgatag. Még azt sem kérdezi meg tőlük, hogy mit tanultak az iskolában. A gyerekek sem dicsekvő természetűek. Egyébként is félnek, hogy felébred az apjuk... Kovács Antal iskolaigazgató homlokán összeugranak a ráncok. Kopasz feje egészen előreugrik a terített asztal fölé, még mindig halkán, suttogva beszél, mintha titkokat árulna el...

Kora tavasszal történt. Hideg idők jártak. Pece Rózsa osztályából négy nap egymás után hiányzott egy gyerek. A tanítónő jelentette az esetet az igazgatónak. Az igazgató — Kovács Antal — gondolkodott, de nem tulajdonított komolyabb jelentőséget az esetnek. De mivel Szalag József az ötödik nap sem ment iskolába, az igazgató nyugtalanodni kezdett, és magához hívatta a hiányzó kislány testvéreit, Matyit az ötödikből, Juliskát a negyedikből és Antit a másodikból. „Hol van József?” — kérdezte. A gyerekek hallgattak. „Beszéljete már, nem érek rá. Beteg?” A kislány intett, hogy nem beteg. „Akkor hol van? Miért nem jön iskolába? Nem engedik? Vagy elment valahová? Beszéljete már, nem érek rá ennyit kinlódni veletek!” A gyerekek lesütött

szemmel álltak az igazgató előtt. Egy mukkot sem szóltak. Minél magasabbra engedte hangját az igazgató, annál összébb húzódtak, s tekintetüket kiengedték az ablakon. Az igazgató leült. Leült, és ő is hallgatott. Mögötte lógott az ország hegy- és vízrajzi térképe, a térkép mellett pedig színes állatképek csalogatták a gyerekek tekintetét. Az igazgató nem tudott mit kezdeni a vadóccokkal. A legokosabb, amit tehetett, az volt, hogy áthívta a tanítónőt is. Pece Rózsa is faggatni próbálta őket. A kislányhoz fordult: „Ne makrancoskodjál, Juliskám, mondd meg, mi van Józsival?” „Nem makrancoskodok, tanító néni” — mondta a kislány, s válasz helyett elpityeredett. A kisebb fiú majdnem követte példáját. Csak a legnagyobb, Matyi hallgatott mogorván és férfias komolysággal. Végül ő szólalt meg. „Csak én tudom, hogy hol van”. „Hol?” — kapott a szón az igazgató. „Megmondom, ha a Julist meg az Antust nem bántják.” „Téged sem bánt senki, csak beszélj”. „A szárkúpban van” — mondta a gyerek. „Elbújt?” Igenlő fejbólintás. „Csinált valamit?” „Betörte az ablakot.” „Hol?” „Otthon.” „És?” „Édesapám azt mondta, hogy fölnegyeli. A kaszával”. „És anyátok?” — szólt közbe a tanítónő. — „Anyátok tud róla?” „Tud. Mindennap ad kenyeret. Én hordom ki neki.” „Elmehettek gyerekek — mondta az igazgató —, csak Matyi maradjon itt.”

Az iskolaigazgató és a kisfiú elindultak Szalag Mátyás háza felé. A kovácsműhely előtt megálltak. „Várjál” — mondta az igazgató a gyerekeknek, és bement elmesélni a dolgot a mesternek, aki az iskolatanács elnöke volt. Árok Bálint annyira meghatódott, hogy ő is velük ment... „Az ember — meséli az igazgató a szerkesztőnek és ifjabbik Árok Bálintnak, mert a többiek elszállingóztak a kocsmá elöl — az ágyon feküdt, alig tudtuk felrázni. Kifejezéstelen arccal bámult ránk. Semmit sem tudott a gyerekről. Mikor meghallotta, hogy öt napja nem volt iskolában, elkezdett kiabálni, fenyegetőzve szidta a feleségét, és a nagyobbik fiát, de a kovács rendreutasította. A gyereket alig tudtuk kicsalogatni a szárkúpból. Reszketett... nem tudom, hogy a hidegtől, vagy a félelemtől... mert az apja valóban zavarta a kaszával... az olyan ember... kérem szépen, az én pedagógiai felkészültségem ebben az esetben kevésnek bizonyult... Azt hiszik, hogy az apa, a dorgálás után bánkódott? Nem. Azt mondta a gyerekeknek, hogy várjál csak, ha megöregszel, majd megemlegeted te ezt, ha megkapod a reumát... „És mondja, igazgató elvtárs — szólt közbe a szerkesztő —, sok ilyen eset van?” „Nem, nem sok... de van két-három család, ahol ilyen vagy hasonló dolgok gyakran előfordulnak...”

Két-három család. Szalag Mátyás a Sáros utca végéről Pogány Asztalos alkalmazottja. Samu János, volt községi utász, akit részegeskedés miatt elbocsátottak, és Göncöl András napszámos. Ezek a leg-problematikusabb családok. Sajnos, ebben a három családban sok a gyerek. Szalag Mátyáséknál négy, Samu Jánoséknál három, Göncöl Andráséknál szintén három. A baj diagnózisa mindhárom esetben ugyanaz: iszákosság. A családok anyagi helyzete rendezetlen. A gyerekek nemcsak rosszul tápláltak és rosszul öltözöttek, de félszegek, komorak, koravének. Nem olyan régen, két évvel ezelőtt történt, hogy

Göncöl András első osztályos kislánya az iskolában, óra közben felugrott a helyéről, és sikoltozva szaladgálni kezdett a tanteremben a padok körül. A gyakran ismétlődő szülői perpertvarok szinte kigyógyíthatatlan következményével szállították a kórházba, és még ma is társadalmi gondozásban van. Az utólagos kezelés nem sokat segít. A baj megelőzésére kellene törekedni. De hogyan? Hiszen a kiegyensúlyozatlan családi élet és a szellemi nyűg ott van, ahol az anyagi gond. A kiegyensúlyozottabb és gondtalanabb háztartásokban a gyerek is kevesebb. Végig a Köves utcán, ahol a műút építésének befejezése óta drágábbak lettek a telkek és módosabbak a házak, alig van család, ahol két gyereknél több van. A korszerű és szervezettebb egészségvédelem térhódításával, az orvostudomány fejlődésével lassan teret hódít az egykerendszer. Erre a jelenségre azonban kevésbé figyelnek fel, mert nem származik belőle baj. A jobb sorsban nevelkedett gyerekek szellemileg fejlettebbek. Öröm velük dolgozni — mondják a tanítók. A szülők egyre több gondot fordítanak a gyerekek nevelésére. De mi lesz az elmaradottakkal? A tanítók megfigyelték, hogy a rendezetlen családi viszonyok között nevelkedett gyerekeknek sokkal fejlettebb érzékük van a gyakorlati, mint az elméleti munka iránt. A nehéz helyzetekben gyorsabban feltalálják magukat. Az élet kicsi koruk óta cselekvésre, küzdelemre, dacra és ellenkezésre szoktatta őket, vagy felőrölte, mint Göncöl András kisfiát. Az igazgató szerint szakmát kell adni ezeknek a gyerekeknek. De milyen szakmát tanulhatnak Keresztsarkon? Az egész faluban hat-hét ipari tanulónál többet nem vesznek fel. Ezekre a helyekre a szülők hónapokkal előbb protezsálsják gyerekeiket. A kovács, a bográr, a borbély akárki fiát el se vállalja.

Beesteledett. Már csak hárman ülnek az asztal körül. Másodszer is kértek a füstölt sonkából. Bort rendeltek rá. A szerkesztőnek kezdett jó kedve lenni, az igazgató pedig tovább ivott. Furcsa sérelmek fűtődtek, egyre határozottabban feszegette a falu életében mutatkozó ellentmondásokat. Néhány órával ezelőtt még itt ült a földműveléssel foglalkozó igazgatója, a falu népszerű mezőgazdája, és egy gazdasági kérdésekhez értő tisztviselő. Érdeklődéssel hallgatták a gazdasági fejtegetéseket, de amikor a szociális gondokra, az iskola körüli kérdésekre terelődött a szó, észrevétlenül sorra felálltak és elszállingóztak.

A szerkesztőnek is feltűnt ez, de ő már nem akarta fárasztani magát a gondolkozással, inkább a bort dicsérte, a csillagos nyári estét és a falut, amit mindig szeretett volna olyannak látni, amilyennek elképzelte. Hát most, napszállta után s néhány liter bor felgyülemlett páráján át, valóban csak az idillt látta, a sarki villanygőg gyér fénykörén átimbolygó párokat, vagy az Összetartás központi tanyája felé igyekvő kerékpárosokat. Később Pogány Asztalos János háza felől disznók visítása hallatszott. Megkezdődött a rakodás. Ez valamennyire megzavarta az idillikus hangulatot. „Maga, szerkesztő elvtárs, mit kezdene ezekkel a gyerekekkel?” — tette fel a kérdést szenvedélyesen az igazgató. De a szerkesztő éppen egy nagy falat sonkát tett a szájába, és nyámmogva bólogatott, mintha csak azt mondta volna, hogy jól beszél, nagyon jól beszél, igazgató úr, de azért talán mégis jobb lenne, ha dalolni, nótázni kezdenénk, hiszen csudaszép dolog itt lenni a nyári éjszakában, a csen-

des és szelíd kis bácskai faluban a kocsmá előtt, az öreg eperfa alatt. Az orvostanhallgatónak nem esett jól a sonka: benne is más kép élt eddig, mint amilyen a borgőzös asztal felett kialakult. A szülői házból egyenesen repült a középiskolába, majd a nagyváros forгатagába, s most úgy érezte magát, mint aki félig-meddig ismeretlen világba poty-tyant, ahol titokzatos rugók mozgatják az embereket, és ahol minden szervesen összefügg, jó és rossz, hiba és erény, a nyugtalanság és rendíthetetlen nyugalom, és az igazság, ki tudja... talán ott van valahol a két véglet között... talán... ki tudja...

„Ezekre a kérdésekre — folytatta az igazgató — semmiféle törvény, semmiféle előírás nem ad választ. A gazdaságban nemcsak azt írják elő, hogy mit igen és mit nem, hanem részletesen megmagyarázzák az elintézés módját is. S mi történik? A termelés és az árucseré lovagjai lassan függetlenítik magukat az élet többi gondjától. Legfeljebb azon törik a fejüket, hogy melyik előírást hogyan lehet kijátszani. Mit gondol, szerkesztő elvtárs, miért kell Pogány Asztalos hízóinak kétszázötven kilométert utazniok ma éjszaka? És mit gondol, kinek van ebből haszna?... De talán már túl részeg vagyok. Talán nem is erről akarok beszélni. A gyerekek sorsával kezdek, ha jól emlékszem. Embert szeretnék faragni minden gyerekből. Azt akarom, hogy ösztöndíjat vagy ipari tanulói munkahelyet ne csak azok kapjanak, akiknek szülei kapcsolatokkal rendelkeznek... Itt, ezen a ponton kellene megnyilvánulnia legerőteljesebben a társadalmi és politikai szervezetek tevékenységének és a szocialista demokrácia rendszere jelentőségének a maga közvetlen és emberi mivoltában. Frázisok? Lehet. De ha a közönyt másképp nem lehet megtörni, akkor jöjjenek a frázisok! Az iskola gondja és problémái ebben a faluban nemcsak az én gondom, hanem a szövetkezeteké is, a népbizottsági kirendeltségé is, a társadalmi és politikai szervezeteké, mindenkié...” A szerkesztő lehajtotta fejét, majd váratlanul félbeszakította az igazgatót. „Berúgtam — mondta —, részeg vagyok. Majd holnap folytatjuk...” „Én is” — mondta az igazgató, s fenéki itta az előtte levő poharat. Az orvostanhallgató követte példáját. Felálltak. Lassan lehült a levegő. Elcsendesedett a falu. Itt-ott kutyák ugattak. A kocsmában, a pult előtt, régi keresztsarki szokás szerint, néhányan állva iszogattak. Köztük volt Árok Bálint, a kovács, az orvostanhallgató apja, Pogány Asztalos János, aki áldomást fizetett a hízókat után, Gostonyi Ádám és még néhány idősebb polgár, akikkel eddig nem volt alkalmuk találkozni.

A társaságot Benda János tartotta szóval. „Kétféle ember él a szeszrel — magyarázta széles gesztussal —, az egyik, mert elégedett, és jó megy a sora, a másik meg azért iszik, mert rosszul megy a sora és elégedetlen. Amíg elégedett és elégedetlen emberek lesznek a világon, addig a kocsmáros megél.” Jó nagyot nevetett a bölcsességhez. A többiek illedelmesen vele mosolyogtak, de látszott, hogy nem mindnyájan osztják véleményét. Benda János megfélemlkezett arról, hogy harminc esztendővel ezelőtt is kétféle ember itta a szeszt, mégsem ment olyan jól a bolt, mint mostanában. Talán azért, mert akkor sokkal több volt az elégedetlen ember, mint az elégedett? Ilyen kérdést azért mégse lehet feltenni. Benda János nem foglalkozott politikával. Ő csak azt

tudja, hogy kétféle ember issza a szeszt. Az elégedett és az elégedetlen. Hogy a lakosságnak most hány százaléka elégedett, és hány százaléka elégedetlen, az már nem tartozik rá. Bár ha jól megerőltetné magát, eszébe juthatna, hogyan fizette ki harminckilencben Varjú János a tizennyolc fityók hitelbe megivott pálinkát. Ha Varjú János itt volna, megmondaná minden szépítgetés nélkül. „Természetben fizettem. Áthoztam fél zsák kukoricát, oszt kiegyenlítettük a számlát. Ugye, János... Hogy most nem iszom a pálinkát? Azt kérdezik? Innám én, kérem szépen, csak nem érek rá. Harminckilencben nagyon ráértem, hetekig vártam egy kis munkára...” Mikor Benda elkísérte a szerkesztőt a szobájába, az emberek a természéről kezdtek beszélgetni, azután előjöttek a nagyvilág gondjai, bajai, de nemsokára szedelőzködtek, és egy óra múlva Benda János bezárta a kocsmát. Korán nyugovóra tért a falu. Fáradtnak látszott...

A riporter is búcsúzik. Képzletében még egyszer felvonultatja az embereket, akikkel találkozott, akikkel beszélgetett, vitázott, és azokat is, akiket csak messziről látott, mint például Remete Mata Gábort, az utolsó és igazi keresztcsarkai nábobot, a bukásában is büszke bácskai földbirtokost... Tanyáját már lebontották, az ötholdas paskomot feltörték, és a birtokot beolvasztották a földművelésügyi gazdaságába. Két-három év múlva csak az aranyozott sírfelirat emlékezteti a falut arra az emberre, aki még tekintetes korában haranglábat adományozott a népnek, hogy istennek tetsző áhítatban élje életét... Akkor még hatalmas és erős volt, később megroggyant, magába zárkózott, kikapcsolódott az életből, mint egy trónfosztott király, és reménykedett az ölpadlason felhalmozott bivaly- és ökörvontatású ősi ekékben. Ugyanebben a temetőkertben sokkal szerényebb hant alatt alussza örök álmát Mályvás Balázs, a minden szolgák szolgája, a jobbágylelkű öreg cseléd, aki igazán megérdemelte volna, hogy kenyéradó gazdája mellé temessék, hiszen ő volt az egyetlen, aki még akkor is alázatos szolgál maradt, amikor már senki sem akart szolga lenni. Közvetlenül a sírkert bejárata mellett patinás műkö őrzi Burány tanító bácsi emlékét, aki soha egyetlenegy diákot sem buktatott meg, és ki tudja... talán némileg ő is ludas abban, hogy mi olyan nehézkesen értjük meg egymást mostanában. Búcsúzik a riporter az élőkől is: a sokat akaró idealistáktól, a taktikázó botladozóktól, a bátor szókimondóktól, azoktól is, akik magukban őrzik, ápolják a régi gőgöt, és az új gőgösöktől is, a szorgalmasoktól és kitartóktól, a szépet akaróktól és jóért küzdőktől. Hosszú a lista, és halmozódnak a képek: Rozsdás Mátyás a hatodik dűlőből talpig feketében felül a sárga kocsijakjára, és a bojtos szíjostorral meglegyinti a lovak hátát, Benda János felveszi a fehér pincérkabátot, és nevéen szólítja a vendéget, Bicegő Nagy Mihál feje tetejére tolja a kalapot, és becsmérlnön legyint, Gostony Ádám nagyokat nyel és szapulja a hatalmakat mert nem engedi meg a pálinkafőzést, Varjú János előveszi az iskolás fiától örökölt kurta grafitceruzát, és számol, Kovács Antal iskolagazgató szeme izzik, és kemény szavakkal leltározza a bajokat, Pogány Asztalos János mosolyog, és nem nyilatkozik, felesége, Rozsdás

Mária, istentiszteletért kardoskodik, miközben a szomszédok, ismerősök mövében csomózzák náluk a dohányt, Dömötör Szilveszter ott ólálkodik a kocsmá körül, hiányzó fél karjával a dicsőséges császár dicsőséges háborújára emlékeztetve az utókort, a buta Kovács Miska pedig gyalogosan indul Alsórétre, hogy olcsóbb legyen az autóbusz menetjegye, Bajtai Péter vastag cigarettát sodor, és elmeséli, hogyan fenyegette meg a megboldogult Remete Mata Gábor, „majd aratsz te még nálam, testvér...”, Matuska János figyelmesen meghallgat mindent, aztán elfordul, és megtagad minden véleménynyilvánítást, mert sok baj lett már a politikából. Pece bakter fia, a boltos, elégedett és boldog, ezért nem hajlandó foglalkozni közügyekkel, Kincses Mari néninek viszont mindig vannak újabbnál újabb értesülései, de őt a riporter nem veszi elég komolyan, Sajti Pista népfrontos az utóbbi időben egy-két dolgot nem ért, ezért passzvizálódik, jó lesz valakit keresni a helyébe... Nagy Sándor ezzel szemben mindent ért, mindent tisztán lát, és mindent meg tud oldani, csak Varga Jucika esetében vetette el a súlykot, no de azért Varga Jucika sem panaszkodhat, mert azóta feleségül ment Márkus Géza könyvelőhöz, s ez ideig boldog házasságot élnek. Radakovič Slobodan saját kerékpárján járja a tanyákat, és büszke, amikor a társas termelési sikereket emlegetik, Árok Bálint, a kovács pedig orvostanhallgató fiára büszke. Benedek Mihály traktorvezető is jól érzi magát a Fergussonon, elvégre mégis érdekesebb dísznót szállítani messzi városba, mint szántani a földeken. Vannak problémák is: Szalag Mátyás, Göncöl András, Samu János... Továbbá ott van a másik világ, az Összetartás Termelőszövetkezet. Komáromi Balázs igazgató, Dulics Sándor tehenész és a többiek. A szerkesztő, Dinnyés Károly főkönyvelő, az ifjabbik Árok Bálint, Kürtös Sándor bácsi, a nép embere, akinek irányítása alatt semmire sem ment a földműves szövetkezet... Hosszú a lista, sok az emlék...

A Fekete betűs ünnep című írás negyedik, befejező része.